

МӘШНҮР ЖҮСІПТІҢ БОЛЖАУЫ

Халқыныздың сарқымас қазынасы – ауыз әдебиеті мұралары мен ел арасындағы қолжабалар қоры болмақ. Осы екі арнаның басын қосып, жазба әдебиеттің негізін қалаган Мәшнүр-Жүсіптің бай мұрасы, артында қалған саналы үрпактың зерделеп оқуына, зерттеуіне, мақтан тутуына әбден лайық. Мәшнүр Жүсіп халықтың сана-сезімі мен үлтжандылықты ояту үшін алдымен үлттың тілі мен тарихын, әдебиет мен болмысын ерістету көрек екенін сезініп, үлт мұрасын уағыздуды мақсат тутты.

XIX ғасырдың екінші жартысы және XX ғасырдың бірінші жартысында әмір сүрген Мәшнүр Жүсіп Көпейұлының тарихи, саяси ұстанымын айшақтай түсү, яғни оның ғылыми түрде дәйектеуді жүзеге асыру, зерттеу жұмысының көкейкестілігін негіздейтіні анық. Мәшнүр Жүсіп Көпейұлының жинақтаған мұралары мен әмірбаяндық әлендері, әзі әмір сүрген дәүірдің бет пердесін аша түсері анық. Ол тарихты жазуда жер тарихын, ел тарихын, жеке адам тарихын біртұтас сипатта қарастырып, өзара тызыз қарым жинақтар жүйесінде баяндайды.

Мәшнүр Жүсіп Көпейұлы көзі тірісінде - әк үш жүзге әйгіленіп, ел жүрттүн ерекшелік ықылас-курметіне бөлентген адам. С. Торайғыров атындағы ПМУ-дің ректоры Е.Арынның сезімін айттар болсақ: «Ол көрекti ақын, шежірөші, қазактың халық ауыз әдебиеті үлгілерін жалықпай жинап, үрпактан-үрпакқа шашпай-тәкпей жеткізуі, агарту саласының белді өкілі, соңына қазыналы мұра қалдырып тарихи тұлға».

Адамның тағдыры мен келеше-гін, тәнгелі тұрған жамандық пен қуанкылдық тұрған жақсылықты мезгілінен бұрын болжай білген тұлғаларды халық айрықша қадір тұтқан. Мәшнүр Жүсіп ғалымдығымен бірге әулие адам. Өулиелігі оның көріпкелдік қасиеттерімен ерекшеленген. Мәшнүр Жүсіптің өулиелігін келесі мақаланың езегіне қалдырып, болжакыштыры тұралы сыр шертпекліз. Бүгін таңда Нострагамус, Ванга, Эдгар Кейси, Мария Ленорман, Валя Бла-женная, Вольф Мессинг туралы

де, әкесі Мәшнүр Жүсіп бул көтерілісті магыналы деп деп те магынысыз деп те екі жақты тараразылды. Магыналысын патшаның жиһангерлік соғысы үшін әділтесіз жарлығына қарсы көтерілмей отыру ездік болар еді. Ал магынасызы патшаның сан алушан соғыс күрбандарды сайлы, қару жақары да қаһарлық ескерлеріне қарсы соғысада қазақта сойылшоқпардан басқа, қоян ататын бірлі-жарым мылтықтан басқа не бар? Сондықтан Мәшнүр Жүсіп көтеріліске бейтарап қарал, болашағына сенімсіздікпен қарады. Бірақ Мәшнүр Жүсіп жазбаларында:

Қарәкесек Бекболаттың Заманы Қасқыр деген Заман еді,
Жамандық пен бұзықты
Басқа үр деген Заман еді.
Айдабол Тайкелтірдің Заманы
Тұлкі деген Заман еді,
Ойын мен мәжіліс
Күлкі деген Заман еді.
Қарәкесек Алшынбайдың Заманы
Карсак деген Заман еді.
Біреудің бір нәрсесін алдап
Алсак деген Заман еді.
Шуршілтің темір қақпаны,
Мұжықтың кендір арқаны
Жетпіс жылда бір шірір деп
еді-деген елең жолдары кездеседі. Демек Мәшнүр-Жүсіптің көтерілістерге он қабақ танытпа-
ты заманының өзге қырынан келген-

қалды.

Қазақстандағы үжымдастыру арқылы келген ашаршылық қолдан жасалған, идеологияға негізделген саясатты көзсіз жүзеге асыруға үмтүшүшіліктың натижесі еді. Бірақ ашаршылықтың салдары тек халық санының күрт темендеуінен шағынталған жоқ, оның ең басты есепі қазақтың санасын түбекейлі түрде езгертіп жиберуінде. Ашаршылық пен оның ауыр зардабы құрбандарының саны 1 млн. 750 мың адамға, яки бүкіл қазақ халқының 40%-на жетті. Үкіметтің солақай белсенділікпен мадлы қыргынға үшіншіліктың салдарынан қазақ қоғамының негізгі азық-түлік қоры болып табылатын дәстүрлі мал шаруашылығы қатты күйзеліске үшіншілік болып табылады. Малшы көшпенілдерді сөтсіз отырышыландыру үкімшарларға соққы болып тиді.

Мәшнүр Жүсіптің енбектері патшалы Ресей тұсында цензуралық саяси күдайларга үшіншілік мәлім. Қөңестік әкімшіл-әміршілдік жүйе тұсында тыйым салынған тақырып саналған Мәшнүр Жүсіп мұрасының тарих ғылымы түркесінен зерттелуінің өзі енбектің ғылыми жаңалығы болып табылады хак. Мәшнүр Жүсіптің тарихи және саяси ұстанымы отандықтарихсаласында көтеріліп

пас, Мәшнүрдің денесі қырық бір жыл бүлінбес», деген тақырыпта басылым беттерінде бірнеше рет жарық көрлен болатын.

Иманғали Мәненұлы Құрмандомалақ деген жерде қыстап отырган Мәшнүр-Жүсіпке сәлем беруге келе жатып, жолда сөл жылының алайын деп бір машының үйіне согады. Амандық-саулық сұрасып болған соң малшы:

- Кеше Әбжалапдиуана Мәшнүр-Жүсіп Көпейвті тосып отырып, үсіп қалыпты. Тірі ме, елі ме, соны білмей дал болып отырымз, дәлті.

- Ойбай, Әбжалап диуана дегенін Қаржас руының ішінде гі Жәдігерден тараған Жұматай Тышқанбайұлы емес пе? - деген Иманғали орнынан асығыс тұра бергенде, малшы:

- Келгенің жаңа ғана еді, асығып кайда кеттіліз?, - дейді.

- Әбжалап диуана үйнен жеті қадам шығып, асасын "Алла хак" деп жерге соққанда қара құсқа айналып үшіншілік көтепті құш иесі ғой, Мәшнүр атамының отырган жеріне кеш батпай жетейн, - деп отырган Иманғали аттанил кетеді.

Көп узамай Мәшнүр-Жүсіп Көпейв түсін шаңыраққа келіп, отырган адамдарға сәлем беріп кіріп келеді. Мәшнүр-Жүсіп Көпейв шештөне болмагандай сәлемін алып:

мәйт қайда кетуі мүмкін?-деп, кілемге жақындағы бергенде бірнеше ак шағала құс ұшып келіп, жүрттүң мазасын алса керек. Қыстың қақаған аязында өзөздерімен құс қылп, әүре-сарсанға түсін жүртқа қарал, Мәшнүр-Жүсіп:

- Е, Әбжалаптің денесі қабірде жатпас, Мәшнүрдің денесі қырық бір жыл бүлінбес, - деп басын шайқас керек.

Мәшнүр Жүсіптің шекірті әрі атқасшысы Иманғали Мәненов: «Сүйегі жерленбегендері Алланың сүйген құлдары. Біріншісі Қызыр галайну уассалам. Екіншісі Иса пайғамбар. Үшіншісі қазірті Галы. Төртіншісі Құлболды әулие. Бесіншісі Лекер әулие. Алтыншысы Жуматай әулие», деген жазады. Әбжалап дуананың шын аты Жуматай Тышқанбайұлы. Әбжалаптың денесі тура-лы алғаш баяндаган да осы Иманғали болаты. Ол: «Растық көзбен көргенім, сенімсіздік қулақпен естігендім. Әбжалап дуананы көзбен көрдік, содан соң айтамыз. Алла шексіз ұлық», деп қортындылаган болатын.

Елінің ертеңін ойлап, жастарды имандылықта, білімге шақырган Асан қайының өзі:

Мұнан соң килем-килем заман болар, заман азып, заң тозып жаман болар.

Қарағайдың басына шортан шығып,

Бабалардың дәүрени әттама болар, - деп жырласа, жыраулардың алыбы ғылар жырау:

Ай заман-ай, заман-ай,
Түсті мынау тұман-ай,
Істің бері күмән-ай.

Баспақ-тана жылылып,
Фөн болған заман-ай,

Арғымағын жоғалтып,

Тай жүгірген заман-ай, - деп толғаган болатын. Ал әз кезеңдеген Мәңке би:

Құрамалы, қорғанды үйің болады, Айнымалы, тәкпелі биң болады.

Халыққа бір тын пайдалы жоқ

Ай сайын бас қосқан жиын болады.

Ішіне шынтақ айналмайтын Ежірей деген ұлын болады. Ақыл айтсан ауырып қалатын

кітаптар мен фильмдер жетіп артылады. Олардың көріпкелдігі мен болжағыштығы талай елді таң қалдырганы анық. Сонда қазақ даласында мақтан тұттар тұлғанын болмағаны ма? Әрине бұл теріс пікір. Бұны айту себебіміз – біздің бұрынны замандарғы ата-бабаларымыз ішінен шыққан небір болашақты болжаулашты әулиелер көп болған. Ел басқарған көсем, шешен, билер мен жыраулатының да болашақты болжаудағы зор талант иелері болғанын нақты дәлелдер бойынша білудеміз. Бұған Мәшһүр Жүсіп мұралары да күе болмақ.

ХХ ғасырдың алғашқы жылдарынан бастап қазақ халқының жағыдай ауырлай түсті. Әсіресе 1914 жылдың 1 тамызда Ресейдің бірінші дүниежүзілік соғысқа тартылуы ауыр соққы болып тиіді. Кез келген соғысқа көп мешерде шикізатты өнімдерінің және азық-түлік, мал, әскерге азamatтар сонымен бірге көптеген материалдық иілгілітердің қажет екені анық. Соғыс басталымен ақ бүкіл ауыртпалық қазақ халқының иғына түсті. Ал ең бастысы патшаның 1916 жылдың 25 маусымдағы армияның қара жұмысына Түркістан әлкесінің және ішінәра Сібірдің 19-дан 43-жасқа дейінгі ер-азаматтарын шақыру жөніндегі жарлығы түрткі болды (қорғаныс күрьылстарын және әскери қатынас жолдарын салуға, окоптар казуға, т.с.с.) “реквизициялау тұраты” жарлығы негізінде күшпен жүзеге асырылуы болатын. Осы жарлық бойынша Түркістан әлкесінен алынатын 200 мың адам жеке облыстарға мына турде белінген. Сырдария облысынан — 60 мың, Самарқан облысынан — 32 мың 407, Ферганада — 13 мың 830. Жарлық Қазақстанның барлық ай-тақттарында дерлік жаппай наразылық тудырыды. Әлихан Бекейхановтың сезі-мен айтсак, “қалың елдің дариядай толкуы” басталды. 1916 жылты көтерілісті Мұхаммед Әмен қолдаганымен

дігін ескеретінін аңғару қыын емес. Иә, 1986 жылғы жастардың толкуы мұжықтың көндір арқанын шірітп қана қойған жоқ, тас-талқанын шыгарды емес пе? Демек 1916 жылы «Жетпіс жылда бір шірір» дегені 1986 жылғы уақығаны мензеп тұрғандай емес. Бұл ойын Мәшһүр-Жүсіп халықта да айтқан. Бірақ жаһында тұрған жас бұны тыңдамады. Сондықтан да Мәшһүр-Жүсіптің көтеріліске араласпауын, ел обалына қалғысы келмеді деп түсінген жен болар.

Мәшһүр Жүсіп тіршілігінде веziнің зиратын қаздырып: «... Мен елгеннен кейін ... жаздың ыстық айлары ақыретімді айырбас-тап отырындар, қыс керегі жоқ.. Көпейулы Жүсіпке қудай раҳмет айласын - деп сақ-сақ қуледі екен де маган келіп бата жасамақ түгілі әркімнің басына «турымтай тұсында» заман болады. Мен көрмеймін, сендер көресіндер, көресіздер, көнесіндер, - деп айтса керек. Мәшһүр Жүсіптің: «маган келіп бата жасамақ түгілі әркімнің басына «турымтай тұсында» заман болады», деген дана сезі, тұтас бір халықтың тоз-тоз болып кетуіне әкеleiп соқтырыған 1930 жылы жарық көрген Орталық комитеттің «Ұжымдастырудың қарының және мемлекеттің колхоз құрылышына көмек шаралары» тұралы қауылсын мензеп тұрғандай. 1930-1932 жылдары Казакстанды әйгілі ұлы жут, аштыхың жайлалғаны мәлім. Осы аштыхың салдарын көре белгенді Мәшһүр Жүсіп бір жыл бұрын веziнің асын бергізіп, жаназасын оқытып, жоқтау айтқызыдан. Аштық жылдарындағы халық шығыны:

• 1930 жылы аштықтан 313 мың адам,

• 1931 жылы аштықтан 755 мың адам,

• 1932 жылы аштықтан 769 мың адам елді.

• 1931-1933 жылдары аштықтан 6,2 млн. адамның 2,1 миллионы елді.

• 1929 жылы Қазақстандағы 40,5 млн. майдан 1933 жылы 4,5 млн. гана

отырған тың тақырып саналады. Қазақ даласындағы патшалы Ресей саясатының салдарынан болған тарихи-саяси оқигаларға қатысты Мәшһүр Жүсіптің тарихи еңбектері, қолжазбалары үрпақтың шамширығы болмақ. Оның өр еңбегі құнды. Мәшһүр-Жүсіптің 1907 жылы Қазан баспасынан «Тіршілікте көп жасағандықтан көрін бір тамашамыз», «Сарыарқаның кімдік екендігі тұралы», «Хал-ахуал» [63] деген үш кітабын жарықта шығады. Ақын бұл үш еңбенінде қазақ даласын жайлалған жоқшылық пен тенсіздіктің күштілігін және оның себебін де ашып береді. Ашына сыйнайды.

Мәшһүр Жүсіп Қөпейулының «Дүниеге жарасады күн менен ай» деген өлеңі, Мәшһүртапануши Төлепберген Алдабергенов көшірмесі бойынша, әкының шығармалар жинағының төртінші томында жарияланған. Бұл шығармасында қазақ халқының басынан кешкен қаралы оқигалар сез болады. Атальмыш әңбенінде үлтариҳының өзекті меселелерін көнінен көтерген. Мәшһүр Жүсіптің бұл өлеңі, болашақта да ез құндылығын жогалтпай, жас галымдар тарапынан да, үлттың мәдени-рухани құндылықтары ретінде жогары бағаланбақ. «Дүниеге жарасады күн менен ай» өлеңі, тектарихи, едемимұра ретінде қарастырылмай, болашақты болжауымен де құнды.

Болжауышы дегеніміз бақсылыққа тән қасиет. Болжауышлық қасиетке шешен, батыр, әулие, дуана жалшы терен, ойлы жанғана қол жеткізе алады. Ел арасындағы өнгімелерге қулақ түрсек. Қeten төүіп өзі қайтыс болған соң, денесі жерлер алдында, гайыпка үшын көтеріп біліп, еліне жария етіп, қорықтайды, ақырет матаңығана жерлеулерін етінше керек. Осыған үкіс аңғіме Мәшһүр Жүсіптің замандасы Әбжалап дуананың да басынан өткен. Атальмыш әңғіме: «Әбжалаптің денесі қабірде жат-

- Терге шық, шаршаган шығарсың, демінді ал-деп өзінің күнделікті орнына отырады.

Иманғали шымылдықтың артынан шығып жатқан дауысты естіп, қулағын тұрсе:

- Я, Алла, бар екенсін гой. Нама-зымды Мәшекен шыгаратын болды, ризамын, - деп қарқ-қарқ күліп жатқан Әбжалап диуана екен.

- Бүгін сен осында қон, ертен, азаннан қалмай Әбжалап та жан берер, жерлеп бірақ қайт. Ол да бір Алланың еркесі гой, - деген Мәшһүр Жүсіп Қөпевтің сезінен кейін іштей екі-үш күн кешігермін деп жоспарлап отырған Иманғали:

- Сіздің айтқаныңыз болады, - деді.

Бөлmedегі тыныштықты сырттан естілген азың дауыстар боліп жіберді. Бұлар Әбжалап диуананың туыстары болатын.

- Хабар келісімден тұра шаптық, - деп көздеріндегі жастарын жеңдерімен сүртіп, ішке енді.

Ертеңінде азан үақытында Әбжалап диуана кез жұмды. Мәшһүр-Жүсіп Қөпев:

- Ал, жігіттер, қайла, қүрек алып, жер қазындар, - деген соң лажы бар ма. Иманғали және Қаржастың екі-үш жігіті бар бер қаралтпайтын аяда Мәшһүр Жүсіп Қөпев көрсеткен жерді қаза бастады. Қыстың аяғында жер борпылдақ күм сияқты қазылар деп кім ойлаган. Ештеңеге түсінбеген жігіттер бір-біріне қарал тұрып қалса керек. Мәшһүр Жүсіп Қөпев:

- Кілемді әкеліндер, - ортага кілемге оралған Әбжалап диуананың денесін көтеріп, төр жігіт тө жетті. Құран оқылын болған соң, жігіттер кілемді ашса, масқара, кілемде құр кебіні ғана жатыр.

- Астағіралла, - деп тұрғандар ештеңеге түсінбел, бәрі Мәшһүр-Жүсіп Қөпевке қарал қалыпты. Сонда қабір басында тұрған ақсақалдардың бірі:

«Ойбай-ау, жаңа ғана болған

бөдіреи деген қызың болады. Алдыңнан кес-кестеп ететін Кекірей деген келінің болады. Ішкенін сары су болады, Берсен итің ішпейді, Бірақ адам оған құмар болады,

Қинағанда шапагаты жоқ жақының болады.

Ит пен мысықтай ырылдақсан.

Ерекк пен қатының болады... - деп болашақ үрпақтың тағдырын қатесіз дөл болжаганы көре аламыз. Үақыт етсе де жогарыдағы елең жолдары ез құндылығын жойған жоқ. Көрісінде дана паралымыздың болжампаздық жыр жолдары, баршамыздың қалдыруда.

Мәшһүр Жүсіптің «Дүниеге жарасады күн менен ай» деген өлеңі: «Дүниеге жарасады күн менен ай». Бұл заман тұра бермес бұрынғыдай», - деп басталып, адам баласының заманына қарай тон пішерін ескертіп тұрғандай. Бұл өлең жолдарының өзі еріксіз оқырманды туындылатып, сез маржанының тунығына кез жүгіртерін ҳақ. Мәшһүр Жүсіп: «Мысалы бұл дүниені мен айттын, Тенелер бір заманда көдей мен бай», - деп, 1928 жылы 27 тамызда Қазақ АКСР-ның Халық Комиссарлар Кенесі мен Орталық Атқару Комитеті «Ірі бай шаруашылықтарын, жартылай феодалдары конфиске-леу және жер ауда-ру» декретін мензеп тұрғандай. Нәтижесінде 657 бай жер аударылып, олардан 145 мың мал алынды. Малдар, негізінен, колхоздарға берілді. Көптеген орташа шараптар байлардың қатарына жатқызылды.

Әсет Пазылов «Мәшһүр Жүсіп» мұражайының гылыми қызметкері. Павлодар облысы, Баянауыл ауданы. ЖАЛҒАСЫ БАР

ЖАЛҒАСЫ

Мәшһүр Жұсіп өзі қайтыс болғаннан кейін де, қазақтың азаптан арылмасын болжап: Күншілдер көрінгенге күгін салып,

Ақыры қүнәсізге жала болар.

Үлгілі өнегелі салты құрып,

Қалтаган айналасы қала болар, деп күгін сүргін мен отырықшылықта көшірудің зардаптарын жырга қосады. Тарихшылар бұны «үлкен террор» деп атап, бүгінгіе дейін, жазықсыз жазаланғандарды толық зерттеп болған жоқ. Мәшһүр Жұсіп бірде: «Ақиқат жонында жалындал, Алланың жазуымен емес, адамның қолынан қаза болғандардың ғасыр сонында жұлдызы жана», - деген екен. Демек, Қазақстанда орын алған сталиндік саяси террордың бет пердесі ашылып, тұлғаларымыздың ақтапарына сенген болар... Шамамен алғанда 1937-38 жылдар аралығында 44 мың қазақстандық түрмеге түсіп, 22 мыннан астамы атылған. 1930-50 жылдары 100 мың 971 адам жазаланып, оның 20 170 атылғаны мөлім.

Алленді: «Қалтаганайналасықалаболар» дегені, XIX ғасырдың екінші жартысынан басталған патша отаршыларының қазақ далаасынан шаруаларды қоныстыруды, қазақтың шурайлы жерлерінен ығысып, қысымға ұшырауы кеменгер ақынды бейтарап қалдыра алмағанының айғагы болса керек.

«Айрылған біздің қазақ Есілінен, өзінін болған емес кесірінен.

Жер-мұлкі шаруалың қызықты еді, қойында құшақтаған жесірінен. Адасып осы қунде қазақ қалды, Бұрынғы атабаба ресімінен. Жылқыға керек жерге егін салып. Жер жыртып, мұжын калмас касібінен», - деп Мәшһүр Жұсіп келелі ой туйіндеді. Мәшһүр Жұсіп жер мәселесінің шиелеісе түсерін ескертіп қана қоймай, қазақ шаруаларының құнарлы жерлерден айрыларын болжап та кетті. Мәшһүр Жұсіп: «Күнбатысы – Сырдария, күншығысы – ұзын акқан Ертіс, онтустігі – Жетісу, солтустігі – Еділ, Жайық. Сол төрт судың арасы заман қадимде Дешт-қыпшақ атаптап қылшак жүртүшінің қонысы еді. Сол Қыпшактан тоқсан екі рұлы ел тарайды. «Қытай көп пе, қыпшақ көп пе» деп мақал болған себебі сол... сарыарқадағы жер аты – бәрі қазақтың ата-бабасының қойған аттары», - деп Сарырқаның қашанан қазақ халқының жері екенін баяндай келе:

Сарыарқа сары жайлау жер тарылып,

МӘШНҮР ЖҰСІП
КЕСЕНЕСІ

лай хан заманынан аз-ақ ілгері. Бұл қазақ иесіз жатқан жерге текке келіп ие болған жоқ. Ақ наизаның ұшымен, ақ білектің күшімен кеше Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгөнбай, Қаздауысты Қазыбек, Шақшақұлы Жәнібек замандастында жаннан кешіп, сусын орнына қызып қан ішіп, жаумен алысып, жатпен соғысып, қуні-түні атысып, қара қанға батысып, шыбын жанын нысанага байлап, не маңғаз сарбаздарды жау жонында оққа ұшырап еліп, сейтіп алынған жер еді. Баян ауыл тауында Жасыбай асуы бар. Сол Жасыбай қазақтың батыры қалмақпен атысып оққа ұшып сол елген жеріне қойылғаннан «Жасыбай асуы» атанған. Қызылтаудың бауырында «Қалмақ қырган» деген жер қалмақтың қазақтан ақырғы қырылған қырылышы Жасыбай оққа ұшқан жолы Ер Олжабай бас болып аттанып қалмақты сол жерде қойдаш қамал қырып, содан «Қалмақ қырган» атанған. Соңан сон қалмақ қайтып Сарыарқаны кере алған жоқ.», - деп қазақ зиялышарының көтерген жер мәселесіне үн қосады.

Голощекиннің өкімшілік-еміршілдік саястасы ұлттық болмыс пен мәдениеттің және тілдің дамуына кедергі болғаны мөлім. Қарсы шыққан жандар «ұлтшыл», «топшыл», деген сияқты айылтар тағып, «халықтың жауына» айналдырыды. Осы тұста дінге сенушілермен күрес қыза түсті.

үстaugа мәжбүр болғанымыз айдан анық. Мәшһүр Жұсіп: Шаригат пен хадистен жұмысы жоқ.

Құранды қате оқып қунә болар.

Оқыған ғұламалар таусылған соң.

Ақыры ұры қары молда қылар, - деп сауатты жандардың таусылып, сауатсыздар билеген қоғамдағы ұрылар мен арамзалардың багы жанып, сауаптан көрі пайдасын ойлаған жандардың қуні тұтатынын меңзел отыр. Мәселең Мәшһүр Жұсіп: Ендігі молда мақсаты мал таппак, Құдайдың мүлкіне, ұжымақтың кілтіне ие болмак, - деп бүгінгі молданың жағыдайын баяндап түрғандай.

Мәшһүр Жұсіп «Дүниеге жарасады қун менен ай» деген елеңінде төк тарихи жағыдайларды ғана сипаттап қоймай дін мен төрбиенің қажеттілігін де сипаттап кеткен болатын.

Сұрауменен сұрамшақ қун көреді, Ұрлықпенен сұтанақ қун көреді.

Құран сөзін сатып молдалар қун көрмese.

Бұл пакырларың аштап елеңді!

Осылай жүріп жатыр дін сарсаңда,

Көбілін қожа молда бұл қарсанды.

Жалғанда кісі ақысынан құтылмайсың,

Қажыға жылап жаяу барсан дағы!

Шаригат, кітап сөзі қалды тозып,

Бел асты шылғи өтірік шыннан озып.

Дүние үшін молдалардың пейілі азып, Бұлар жүр быт шыт қылып дінді бұзып. Дін қайда, осы қунде білім қайда?! Тұрған жоқ анық көніл бір құдайда! «Лақ, тоқты аламын!» деп жүрген жаннан.

Ойлайсың тиеді деп кімге пайда?!

Айналайын шаригат,

Атың бар да, затың жоқ.

Айтушы бір өзгертіп,

Жазушы екі өзгертіп,

Өртеп жіберер кітабың көп.

«Жаназа оқыдым!» деп, бір алып,

«Құран шықтым!» деп, екі алып,

«Қамыр садақасы» деп, үш алып,

Көріпкі деген садақаны және алып,

Суық қолды сүм алайқ,

Асып елтірер молда көп!

Қожа молда дегенде, қожа молда,

Оқитын құран сезі қунде мола.

Көріп түрлі құран сезін ақша қылган,

Түбінде сол тамұқтың шырылдар жан

еziң, молда!

Дүние үшін оқу оқып болған молда,

Болғанда баста сәлде, кітап қолда.

Білгені өз басына пайда етпесе, Масқара ел алдында болар сонда, - деп білімсіз молдалардың іс қымылдарын жырлай отырып, сақтаңуға шақырады. Мәшһүр Жұсіптің ақындық дарысында сан салапы талай арна бар. Сол арналардың қаншамасы сөз маржандарын құрап, ұлттыздың құндылығына айналса, қаламың ұшы бармай жатқан мұралары да барышылқ. Ол өмірдің сан көріністерін жырына арқау етіп өз дәурінің бет пердесін ашып, қаранғылықтан шығар жол іздел, болашақты болжап, білімсіздіктің арты неге апарарын ескертіп кетті. Ел аузында Мәшһүр Жұсіптің: «Нарық деген заман болар, ақша деген қағаз болар», деген сөздер жи тайтылып жүр. Бұны болашақ жертеу жүмыстарымыздың еншісіне қалдырып, нарық заманындағы сыйбайлас жемқорлықпен күрестің етек алары болжаган Мәшһүр Жұсіптің мына сөздері, оқыған жандар қайран қалдырады:

Осы қунға адамдардың бірталайы,

Ұр, қары, қу сүмнің жан жолдасы.

Қазағым қайтып ел болад, қарағым ау,

ойлаганы басшының өз құлқыны?

Әсет ПАЗЫЛОВ
«Мәшһүр Жұсіп» мұражайының
ғылыми қызметкөрі.
Павлодар облысы, Баянауыл ауданы.

Сарыарқа сары жайлау жер тарылып, Өрісі жоқ, жырық жырық дала болар. Сары қымыз сапырулы қолдан көтіп, Сарғайтып ішетүғын шайы болар, - деп халқымыздың ата қонысымен бірге салт дәстүрінен де айырыларын баяндап, қынжылыс білдіреді.

Сарыарқа – Қазақстанның ірі физикалық-географиялық және табиги-тариhi аймақтың бірі. Сарыарқа – халықтық атау. Сарыарқаға Қарағанды, Астана облыстарының жері толықтай, Торғай, Семей, Павлодар облысының біраз жері кіреді. Қарағанды облысының терриориясы, негізінен, Сарыарқаның орта бөлігінде орналасқан. Сондықтан да жергілікті халық осы өнірді ежелден Сарыарқа, Арқа даласы деп атаған. Сарыарқа атауы «жер бетіндегі есімдіктері күйгендіктен сарғайып жататын кең де үлкен жөн, жаллақ үстірт, сансыз адырлы қырқа» ұғымын білдіреді. Мәшһүр Жұсіп: «Біздің қазақ бұл Сарыарқаға ие болғаны Абы-

тұста дінге сенушілермен курес қыза түсті. Құран оқыған молдалар мен діни сауатты жандар «халықтың жауына» айналып, мешіттер жабылып, медресседегі оқу жүйесіне реформа жүргізілді. Бұл жағыдай Мәшһүр Жұсіптің:

Әзгеріп одан кейін заман болар,
Жолына шаригаттың күмән болар.
Қызығы: көрі жастан үят кетіп,
Тәртіпсіз, ар жойылып тамам болар.
Үлгісіз ата менен ана болар,
Еркекті әйел билеп дана болар.
Бір асып, бірде тасып көкіргендер.

Таусылып құлазыған дала болар, - деген елең жолдары қамтылған. Қазақ халқының діни сауаттылығын жою мақсатында, мәтептер мен медресселерге орыс тілін енгізіп, Ленинизм мен Маркс және Энглес теорияларын оқытуға көніл беле бастады. Ең алдымен адамзаттың жаратылуы туралы мәселеде Дарвинизм ілімін догмаға айналдырыды. Осының салдарынан Құранның орнына Маркстың томдарын